

Social og politisk uro i Sønderjylland paa revolutionstiden.

Af Johan Hvidtfeldt.

Betragter man forholdene i kongeriget og i Sønderjylland, som de var i det aarhundrede, der ligger forud for den franske revolutions udbrud, vil man let faa indtryk af et samfund i ro. Der var stærke sociale forskelle. Mellem adelsmand og bonde var der et svælg, over hvilket ingen bro gik. Og den fattige daglejer i købstæderne stod socialt ligesaa fjernt fra den rige patricier. Men saaledes havde det været igennem aarhundrederne, samfundets stærke sociale opdeling var nytidens arv fra det middelalderlige samfund. Hvordan har de smaa i samfundet dengang følt fattigdommen? Har de været bitre, og er forurettelsens harme undertiden vældet op i dem? Eller har de affundet sig med den, som med en guddommelig tingenes orden, som det vilde være gudsbespottelig gerning at sætte sig op imod? Vi ved det ikke. Men sammenligner vi datidens samfund med det moderne højkapitalistiske industrisamfund, er forskellen slaaende. I dag en stærk social spænding, i datiden et samfund, der tilsyneladende er i ro og ligevægt, og hvor de sociale modsætningsforhold ikke giver sig synlige udslag. Historikeren ved i hvert fald meget lidt at fortælle om uroligheder, om de undertryktes forsøg paa at ændre deres trange levevilkkaar. Men maaske er det ogsaa historikernes fejl. Disse har i altfor ringe grad søgt at lodde dybden i fortidens samfund og at forstaa datidens mennesker og deres aandelige og økonomiske problemer, at lære hele det brede folk at kende, som var med til at skabe det samfund, der var datidens Danmark.

En indgaaende fordybelse i samfundsforholdene vil ogsaa give et indtryk af, at bag den rolige overflade har der været lidenskaber hos underklassen, som kunde komme i kog og give sig udslag i „oprør” og stemplinger, demonstrationer, ja,

selv vold mod øvrighedspersoner eller overklassens repræsentanter, som da f. eks. bønderne under Schackenborg i 1670-erne drog i bondetog til København.¹⁾ I det 18. aarhundrede kom det ofte til uroligheder i forbindelse med de afhentninger af deserterede bondekarle, som foranstaltedes af de nørrejske herremænd. Bønderne tog altid karlenes parti mod godsejerens eller amtmandens udsendinge. Det kan være egoisme — de jyske karles arbejdskraft var nødvendig paa de sønderjyske gaarde — men det kan ogsaa være social samfølelse. Har man gennemgaaet en række af disse sager, kan man ikke frigøre sig for det indtryk, at der bagved begivenhederne — som juridisk omend ikke menneskeligt var overgreb — ligger en harme og medfølelse, som bundet dybt i den jævne mands retsfølelse og sociale instinkt. Ogsaa den nordslesvigske bonde har — selvom han som regel var personlig fri — følt den nedværdigende stilling, bondestanden havde, og har reageret voldsomt mod overgreb fra herremændenes side, enten de nu var nordfra eller fra landsdelen. Kun en enkelt sag skal fremdrages her. Det var i 1755, at godsejer Lange til Rødkilde sendte sin fuldmægtig afsted for at hente to af hans stavnsbundne karle, som opholdt sig i Aabenraa amt, den ene i klejnsmedelære i Aabenraa, den anden paa Løjt. Lange fortæller selv i et brev til amtmanden om begivenhederne. Karlen var af de udsendte folk ført til Aabenraa. Men næste morgen

»sammenrotter sig en mængde af Løjt sogns beboere eller unge karle, som besætter portene for Apenrade, hvor de vidste mine folk skulde ud af, mens en del af komplottet strejfede om i byen at opsørge mine folk, og da de derom havde faaet kundskab, samler de sig udenfor logementet, efter beretning over 80 i tallet, og indfalder derpaa samtidig med et med fyrighed baade af port og døre og oversvømmer huset og gaarden med økser og andet gevær, gør alarm, bryder døren op med magt og heftighed, og da en af mine folk vilde holde paa karlen . . . , sætter en af komplottet sin økse for panden, sigende, dersom han ikke straks slap og uden hinder lod drengen fare, skulde den sidde i hans hjerne.«²⁾

¹⁾ Sønderjydske Aarbøger 1942. 90 ff (Iversen).

²⁾ Aabenraa amtsarkiv: v. d. Lühes og v. Behrs arkiv: Korrespondance cum caeteris et vicinis 1753—1760, nr. 24 (Landsarkivet).

Karlen slap væk, og en klage til amtmanden afvistes af formelle grunde. Her som saa ofte i denne slags sager viste det sig, at amtmanden stod paa bøndernes side. Det kan have været af menneskekærlige grunde, men mere sandsynligt er grunden den, at man fra administrationens side har haft en klar forstaaelse af, at spørgsmaalet om den nørrejyske arbejdskraft var et være eller ikke være for den sønderjyske bonde, og at de derfor af fiskale og politiske grunde var nødt til — mere eller mindre officielt — at staa paa bøndernes side. De fleste af de høje herrer saa ellers ikke med blide øjne paa tumulter og stemplinger af denne art.

I byerne, hvor et forholdsvis stort antal mennesker var samlet, kunde kampen for føden ofte blive næsten haabløs, naar knaphed paa brødkorn og andre fødemidler tvang priserne i vejret. Og de fleste af de sociale uroligheder havde saadanne tidsbestemte forhold som baggrund. Et eksempel paa købstaduroligheder fra tiden før revolutionen er begivenhederne i Aabenraa 1782, hvor tømrerne og andre haandværkere den 2. oktober vilde tvinge en skipper til at sælge dem noget smør, som skulde til København og derfra videre til Vestindien. Der fandt forskellige forhandlinger sted mellem haandværkerne paa den ene side og borgmester og amtmand paa den anden side, idet der fra de førstnævntes side blev stillet krav om konfiskation af smørret. Kravene blev dog ikke efterkommet. Den 12. november kom skipperen tilbage fra København, og skibstømrerne var da atter urolige. En af dem blev anholdt og bragt til detentionen, den saakaldte „Bürgerhorsam“, men tømrerne demonstrerede foran borgmesterens hus og forlangte den paagældende sat paa fri fod, hvilket ogsaa skete.

Fra øvrighedens side vilde man ikke roligt se paa, at haandværkerne paa denne maade søgte at tage sig selv til rette. Efter at skipperen havde klaget til Tyske Kancelli, blev der rejst sag mod de implicerede, og den endte med, at kancel-

liet indstillede til kongen, at de skyldige blev straffet med mindre fængselsstraffe, bl. a. fem dages fængsel til oldermændene. Kongen approberede kancelliets forestilling³⁾. I begyndelsen af 1780erne var der iøvrigt ogsaa en del uroligheder paa Før og Amrum.⁴⁾

Sønderjylland var saaledes i aartierne før revolutionen ikke et samfund, hvor alt aandede fred og ro. Der var lidenskaber hos de smaa i samfundet, som under gunstige betingelser kunde bryde ud i lys lue. De spredte uroligheder var forvarsler om en helt ny tid, hvor massernes sociale og politiske frihed skulde skabe et nyt samfund. Denne nye æra tog sin begyndelse med aaret 1789, et af de aarstal, der aldrig vil blive glemmt i menneskehedens historie. I Frankrig blev i det sidste aarti af det 18. aarhundrede en ny tid holdt over daaben — i blod. Den sociale og politiske spænding fik en drastisk udløsning, samtidig med at den politiske ideologi og de aandelige tanker, som var blevet fostret af de revolutionære politikere, tænkere og litterater, nu skulde staa deres prøve i mødet med virkeligheden. Men revolutionen blev ikke kun et indrepolitisk opgør i Frankrig. Dens ideer bredte sig til den øvrige kulturverden. Europas konger og kejsere, adel og overklasse hadede og frygtede den ideologiske smitte fra det foragtede Frankrig. Demokrat blev her et skældsord men til gengæld et hædersord i de kredse, som troede paa, at der ud af rædslerne i Frankrig vilde vokse et nyt og bedre samfund. Ogsaa i det danske monarki fængede mange af revolutionstidens ideer i modtagelige sind. Og Sønderjylland gik selvfølgelig heller ikke fri. Paa en maade var hertugdømmet en afkrog af monarkiet, men samtidig laa det nærmere ved den store verden og den brand, som lighedens og frihedens evangelium havde tændt i den vestlige kulturverden. Men samtidig med de ideologiske

³⁾ Tyske Kancelli: Forestillinger 1783. 723—29. (Ra.), Aabenraa Byretsprotokol 1782 2/10, 13/11 og den følgende tid. (Landsarkivet).

⁴⁾ Tyske Kancelli: Forestillinger 1781. 429, 533; 1783. 491, 581. (Ra.).

strømninger, der især fandt sangbund i de intellektuelle kredse, fandtes der i 1790erne en stærk social uro i Sønderjylland. De enkelte spredte uroligheder fra tidligere aartier bliver vel ikke forenet til en stor fælles aktion, der for alvor kunde true det bestaaende samfund, men de mange tumulter og optøjer vidner om gærende uro, der maa have givet embedsmænd og godsejere eller byernes bedsteborgere mange urolige nætter. Men trods sindets uro og bekymring har de vel næppe anet, at en ny tid var i sin vorden, at de spredte demonstrationer var de første svage varsler om en bevægelse, som et aarhundrede senere skulde omforme samfundets sociale og politiske struktur.

Der kan ingen tvivl være om, at den almindelige historiske baggrund for disse optøjer var den franske revolution. Aabenraa-amtmænd von Schmettaus udtalelser i forbindelse med uroligheder i 1790: „Men saadan var nu den folkeand, den franske revolution udbredte“⁵⁾ afgiver et vidnesbyrd om, at man i samtiden har opfattet forholdet saaledes. Et enkelt direkte udsagn foreligger ogsaa, og det endda fra den lille idylliske købstad Ærøskøbing, hvor man sidst af alt vilde vente revolutionært sindelag. Under nogle optøjer i 1794 skal en af urostifterne have sagt til bytjeneren: „at det skulde gaa værre til end i England og Frankrig, og at man snart skulde blive færdig med soldaterne“ og til en anden betjent: „naar soldaterne først kom, vilde borger og bonde blive et“⁶⁾. Men det, der fik utilfredsheden og harmen til at slaa ud i lys lue, var dog først og fremmest de øjeblikkelige økonomiske forhold. Den europæiske krig, som fra 1792 var de revolutionære begivenheders følgesvend, medførte voldsomme prisstigninger paa fødemidler, en prisudvikling der ogsaa mærkedes herhjemme, hvor korn og andre levnedsmidler blev betydelig fordyret⁷⁾.

⁵⁾ Personalhistorisk Tidsskrift 4. r. IV, 154.

⁶⁾ Tyske Kancelli: Forestillinger 1795. II, 371 ff. (Ra.)

⁷⁾ Se kapitelstaksterne for de forskellige landsdele i: Kapitelstakster i ældre og nyere Tid. Statistiske Meddelelser 4. r. V, 1, 1904.

De højere priser betød velstand for bønderne, men sult, nød og elendighed for den store flok af smaa husmænd, der ikke selv kunde producere levnedsmidler, og for daglejere og smaa haandværkere i byen. Og dyrtiden betød ogsaa knaphed paa levnedsmidler, og et af de krav, som stadig rejstes fra demonstranternes side, var sikkerhed for, at de nødvendige levnedsmidler var til stede, hvorfor man først og fremmest vendte sig mod eksporten af korn og fødemidler. Regeringen var klar over problemets store betydning og forstod, at eksportforbud var nødvendige for at dæmme op mod de revolutionære tendenser.

Det første større oprør efter den franske revolutions udbrud fandt sted i Tønder amt 13. februar 1790. Samme dag sendte administrator Holm paa Schackenborg følgende indberetning om begivenhederne.⁸⁾

»Her har i Dag været et meget uroligt Optog, som foranlediger, at een Estafette afgaaer till København og Gud give det icke maa have viidere Følger.

Nogle hundrede Mennisker af Søefolck, Huusmænd og Inderster have været hos Hr. Greven og forlangt Udførselen af Korn forbuden, samt nogle Skibe, som nu lades, forhindred at gaae bort. De ere efter at de fick Fortrøstning om, Sagen skulde blive forestilt, gangne till Tønder, hvor deres Antall vell er stegen till 1000de. Ruugen koster allerede imod 5 Dl. Tønden og bliver Udførselen ved, vill der virckelig blive Mangell.«

Demonstranterne, der omfattede kaadnere i Højer, Daler, Ballum, Emmerlev, Hjerpsted og Skast, havde i en ansøgning gjort gældende, at manglen paa korn skyldtes, „at købmændene og landprangerne over denne hele egn haver opkøbt alle slags kornvarer og allerede begyndt at bortføre og udskibe det til fremmede lande saasom Frankrig og andre steder“, hvorfor de fordrede udførslen standset. Baade paa amtshuset i Tønder og paa Schackenborg var man klar over, at sagen ikke var uden alvor. Amtmand Bertouch formaaede købmand Hans Angel i Tønder til at udlosse en allerede indskibet ladning, ligesom han den 13. februar meddelte skipperne, at han ikke vilde tillade indskibning, før der var kommet svar fra rentekammeret. Og saa fra grevskabets side udstedtes et lignende forbud.

⁸⁾ Schackenborg godsarkiv: Pk. 4 (Landsarkivet).

Ogsaa regeringen forstod, at urolighederne var af en saa alvorlig karakter, at der maatte gribes ind, hvorfor den kongelige statholder, prins Carl af Hessen, kronprinsens onkel og svigerfader, fik ordre til at foretage en undersøgelse. Om statholderens virksomhed fortæller Holm den 25. februar 1790.⁹⁾

»Underdanigste Pro Memoria.

I anledning af de her paa Grevskabet og udi Tønder Amt iblandt Almuen opkomne Uroligheder ankom Hands Durchlauchtighed Printz Carl af Hessen igaar till Tønder, hvorefter de alle Kaadnere, Inderster og Søefolck i Ballum, Randerup, Skads, Hierpsted, Emmerleff, Høyer, Dahler og Møgeltønder Sogne i Dag effter Ansiigelse have været forsamlede i Høyer, hvor Printzen, Greven og Amtmanden i Tønder Amt indfandt sig.

Denne store Forsamling af nogle Tusinde er, Gud være lovet, afgaaet uden viidere Uroligheder. Grevskabets Sogne valgte paa Hr. Grevens Forslag visse deputerede, som taledede med Printzen: De tilstod at have forsedt Sig udi Maaden at samle sig, men iøvrig vedbleve deres Paa-stand, at Kornudførselen maatte forbydes. Hielp og Forsorg er dennem lovet og effter Forlydende finder en Commission Stæd, som skall bestaae af Amtmanden i Tønder, Amtmanden i Riibe og Hr. Greven her.

Sagen er betydelig, da Almuen her i Egnen er saa talriig. Grevskabet Schackenborg har allene imod 700 Kaadner Familier, sætter mand samme an till 3 Persohner hvert Sted og beregner 1½ tønne Ruug for hver, bliver det et anseeligt Quantum Ruug, her alene erfordres. Her er egentlig ingen Ruug Egn og Ruugen fra forrige Aar giver kuns lidet i Skieppen, 3 a 4 Sk. af een Trave, saa at ald dette retteligen forarsager Mangell og dyr Tiid, som forøges ved vores danske Penges ringe Cours..... Gud være lovet, at alting hidtill er gaaet af uden nogen Voldsomhed eller Uorden: den allerhøyeste bevare Land og Riiget for Fremtiden, at icke Oprørsaanden skulde blive almindelig.«

Prins Carl nedsatte en kommission paa 3 mand, bestaaende af amtmændene Bertouch og Urne (Tønder og Ribe) og Grev Schack. Den havde til opgave at undersøge kornspørgsmaalet og finde ophavsmændene til urolighederne. Af dens undersøgelser fremgik det, at hovedmændene var Jakob Winter i Stokkebro, Hans Fr. Paulsen i Hjerpsted samt Hans Post fra Ballum, der dog flygtede. De to førstnævnte blev arresteret, men først den 6. og 9. marts, efter at der var ankommet 80 dragoner til Tønder. De førtes til Rendsborg fæstning. Jakob Winter havde sagt til amtmændene, at hvis han ikke vilde hindre udførselen, kunde de vel selv skaffe sig retfærdighed, mens H. F. Paulsen bl. a. havde udtalt, at de i saa tilfælde vilde standse den „paa

⁹⁾ Schackenborg godsarkiv: Pk. 4 (Landsarkivet).

kongens vegne“. Hans Post havde animeret demonstranterne ved at blæse paa et posthorn og havde sendt en opfordring til Skærbæk om deltagelse i demonstrationen. Paulsen og Winter slap ret billigt fra den alvorlige affære, idet de fik henholdsvis 12 ugers og 14 dages karensstraf.

Af forhørene fremgik det iøvrigt, at opløbet havde fundet sted paa grund af kornets dyrhed — især rugens — og at det ialt var en 200—300 mennesker,¹⁰⁾ som havde samlet sig paa amtshuset. At kornsituationen virkelig var temmelig alvorlig, fremgaar iøvrigt af en opgørelse fra Schackenberg, hvorefter der i Møgeltønder distrikt behøvedes 1274 td. og 33 skp. rug indtil næste høst (efter en anden opgørelse endda 1339 td. og 1 skp.).¹¹⁾ Naar det netop blev i Vestslesvig, at uvejret brød løs, er det ikke ganske uden grund. Igennem en lang periode havde der været en stærk forbindelse mellem Vestslesvig og Holland, hvor egnens mænd om foraalet søgte hen for at tage hyre paa den store hollandske handelsflaade. Nogle gik ogsaa til England. Mange blev ude i det fremmede, men de fleste vendte dog om efteraaret tilbage til deres hjemstavn for det meste med en god hyre i lommen. Der var før og efter 1700 en udpræget højkonjunktur for Vesteregnens søfarende, og selvom der ikke kunde blive jord til alle de unge, der ønskede at sætte bo, var der altid et hus at faa. Herskabet paa Schackenberg saa med velvilje paa denne udvikling og gav saaledes i 1707 tilladelse til, at de, der paa „Slottens grund, Slottens gade eller hoffelderne vilde opbygge dygtige huse, dennem skal pladser tillige kaalhave dertil blive udvist og frihed derpaa udi 10 aar forundes, og skal der for tiden være tilladt fri at bruge saavel købmands-

¹⁰⁾ I sin omtale af begivenhederne opgiver v. Schmettau antallet til henimod 600. Det er bleven til lidt mere i mellemtiden (jvnfr. ogsaa ovenfor).

¹¹⁾ Schackenberg godsarkiv I: 34. Opløb af Pøbelen 1790—1800 (Schackenberg), Tyske Kancelli: Forestillinger 1790. I. 507—12, Danske Kancelli: Brevbog 1790, nr. 1805 (med indlæg) (Ra.), Schackenberg godsarkiv: Breve til Fr. Chr. Schack fra Administrationskommissionen ved Grevskabet Schackenberg 1783—85, 1787—90 (Landsarkivet).

skab som haandværk, for saavidt det ikke strider imod kgl. og fyrstelig oprettede traktater¹²⁾ Tilladelsen er ret enestaaende, idet øvrigheden ellers var meget uvillig overfor oprettelsen af nye husmandssteder, idet man var bange for de sociale byrder, dette kunde medføre. Højkonjunkturerne for de vestslesvigske husmænd var tidsbestemt som alle økonomiske foreteelser, og da tilbagegangen, baade i søfarten paa Holland og i kniplings-tilvirkningen, satte ind omkring 1750, blev de mange husmænd en stor byrde. Ca. 1790 hedder det i en promemoria til greven:

»Der er vel faa godser, hvor saadan mængde af smaa huse er som paa grevskabet Schackenburg.... Disse huse er i forrige tider, hvor kuns en plet jord var at faa, opbygte, hvilket den da florerende søfart og gode hyre paa Engelland og Holland, kniplingernes pris m. v. foranledigede, ligesom nu igen ekstraskatten, der har taget henimod 100.000 daler bort af grevskabet, søfartens forhold og ringe hyrer, kniplingernes slette pris, dyre tider m. v. gør, at ingen liebhavere til huse findes. Siden 1762 er folkemængden her paa grevskabet nedsvungen langt over 1000 mennesker, som ekstraskatmandtallerne udvise, ja, for ekstraskattens skyld maatte ønskes, at de fleste huse var afbrudte...¹³⁾

At forholdene virkelig var ret enestaaende fremgaar af en oversigt fra ca. 1790 over antallet af kaadnere under grevskabet, ialt 669 (foruden 26 i Lustrup birk), der fordelte sig saaledes:¹⁴⁾

Slotsgaden	62	Gerup	18
Møgeltønder by	60	Kirkens kaadnere	19
Bønderby og Stokkebro	26	Højer by	21
Gallehus	46	Abild	8
Kirkens kaadnere	23	Emmerlev sogn	121
Daler	25	Ballum sogn	163
Østerby	29	Strøgødet	48

Set paa denne baggrund bliver begivenhederne i 1790 lettere forstaaelige, dyrtid paa korn og andre levnedsmidler var skæbnesvanger i en befolkning, hvor pengene i forvejen var smaa, og en betydelig del af indbyggerne ikke selv var kornproducerende. Det viser sig da ogsaa, at disse optøjer ikke

¹²⁾ Møgeltønder tingbog 1706—11, fol. 50a (Schackenburg), Schackenburg godsarkiv: Pk. 2. (Landsarkivet).

¹³⁾ Schackenburg godsarkiv: Pk. 4. (Landsarkivet); en lignende udtalelse i en indberetning fra 31/12 1787 (Schackenburg godsarkiv: I. 34 (Schackenburg)).

¹⁴⁾ Schackenburg godsarkiv: I. 34 (Schackenburg).

var et isoleret fænomen, i de følgende aar er der paany uro paa denne egn, ikke mindst i 1800 da man fra smaa-kaarsfolkenes side truer med meget drastiske forholdsregler. Egnen vest for Tønder er uden tvivl det største urocenter i disse aar, selv om man ogsaa møder bevægelser af denne art andre steder end i Vestslesvig. I de østslesvigske landdistrikter kender man derimod ikke til saadanne tumulter. Her er det i byerne, at uroens arnesteder findes.

Samme aar, i 1790, fandt der atter uroligheder sted i Aabenraa. Det hedder herom i en optegnelse om byens historie: „10. marts 1790 opstod et oprør mellem byens haandværkere paa grund af opkøb og udskiben af korn. Tumulten blev straks bragt til ophør, men 183 borgere, heri medregnet haandværkslavene, indlod sig, ved at underskrive en fuldmagt, i en proces, og blev, som det almindeligvis gaar, af advokaterne ført bag lyset, saa at borgerskabet tabte sagen, og enhver borger, som havde underskrevet „beym Syndicat“, kom efter foretagen fordeling af med 3 rd. hver”¹⁵⁾. Amtmanden i Aabenraa v. Schmettau omtaler ogsaa optøjerne i sine erindringer, hvor han fortæller, at matroserne, nogle borgere og en del pakkhindrede en skipper i at sejle til København med fødevarer, idet de forlangte, at han skulde sælge varerne i Aabenraa. Henimod 100 personer forlangte af amtmanden, at han skulde opfylde deres krav, hvad han dog ikke kunde.¹⁶⁾

Begivenhederne i Vestslesvig og Aabenraa 1790 synes at have været et isoleret fænomen. Det samme kan derimod ikke siges om optøjerne i 1794—1795, da der var gærende uro saavel i hertugdømmerne som andre steder i den danske helstat.

Urolighederne i 1794 var af en mere tilfældig karakter end i det følgende aar, da det saa afgjort var de sociale motiver, der var i forgrunden. Grunden til de uroligheder, der i det

---

¹⁵⁾ Aabenraa byarkiv: XXI, nr 267 (Landsarkivet).

¹⁶⁾ Personalthistorisk Tidsskrift 4. rk. IV, 154 f. Det er dog muligt, at v. Schmettau har sammenblandet begivenhederne i 1782 og 1790.

førstnævnte aar fandt sted paa Ærø, var, at landfogden havde bestemt, at der skulde foretages exekution mod dem, der var i restance for skolepenge. En mand ved navn Gomme Holgersen var blevet stævnet for retten. Nu mødte en tyve personer frem under ledelse af skrædder Andreas Funderlye og forlangte at komme ind i retssalen. Fra demonstranternes side kom det til en række meget voldsomme udtalelser (se side 132), hvorfor landfoged Tilemann blev nervøs og rekvirerede militær. Der blev sendt en afdeling paa 50 soldater til øen, og de tre hovedmænd blev idømt henholdsvis 4 aars karensstraf, 2 aars slaveri og 1 aars fæstning.¹⁷⁾

Dette aar var iøvrigt særlig præget af urolighederne i Holsten. I juni maaned var der paa et værtshus i Kiel sammenstød mellem studenter og haandværkssvende,^{17a)} og i september kom det til optøjer paa Helgoland i anledning af et krav om part i den andel af lodshyren, som ved bjergningerne indgik i „Die Landescasse“. En stor mængde mennesker trængte ind i forsamlingsalen, hvor landfogden med nogle af raadsmændene og „die Landältesten“ blev trængt op i en krog. Øvrigheden maatte gaa ind paa demonstranternes krav og afskedige de 16 „Landältesten“. Hovedmanden fik 1 aars tugthus, fire andre hver 2×10 dages fængsel paa vand og brød.¹⁸⁾ Alvorligere var opløbene i Altona i oktober, hvor et hus, tilhørende en gæstgiver Lanz, blev ødelagt. Anledningen var, at nogle nordamerikanske skippere havde foranstaltet en spisning til minde om Amerikas opdagelse. Rygtet gik, at „das Gastmal ein auf den Revolutions-Geist des jetzigen Zeitalters sich beziehendes Freiheitsfest sey“. Lanz' hus blev plyndret, og det kom til kamp mellem pøbelen og politiet, der støttedes af militær. Motiverne er her især af politisk karakter, men

¹⁷⁾ Tyske Kancelli: Forestillinger 1795. II. 371 ff., Statholderens arkiv: Sager ang. Uroligheder i Hertugdømmerne 1794—1843. (Ra.).

^{17a)} Tyske Kancelli: Forestillinger 1794. II. 1 ff. (Ra.).

¹⁸⁾ Tyske Kancelli: Forestillinger 1794, II. 487 ff., 1795, I 509—28, 1796. I. 21 ff. (Ra.).

det skal dog have været en medvirkende årsag til tumulterne, at Lanz var forhadet, fordi han eksporterede kød, hvorved priserne blev skruet i vejret. Urolighederne fortsatte i de følgende dage. 150 skibstømrersvende forlangte en arresteret kammerat frigivet, hvilket skete. Skomagersvendene gik i strejke, hvorfor overpræsidenten gennem en hemmelig stafet rekvirerede en større militærstyrke sendt til byen. Da den var ankommet, fik svendene ordre til uophørligt at gaa i arbejde.¹⁹⁾

Omtrent paa samme tid fandt der meget alvorlige uroligheder sted i Kaltenkirchen i Segeberg Amt. Det var her lejendersterne, der demonstrerede paa grund af deres fortvivlede stilling efter udskiftningen, ved hvilken de 297 inderster i sognet havde mistet deres tidligere ret til at græsse kreaturer paa den store fælle, der var fælles for sognets 15 byer. Hensigten med demonstrationerne var at aabne regeringens øjne for den store nød.²⁰⁾

Det almindelige indtryk af disse uroligheder i 1794 er, at der er tale om spredte og ofte meget tilfældige opløb og demonstrationer. Motiverne er dels politiske, dels — og især — sociale.

Den 13. december 1794 skrev amtmand Møsting i Haderslev til Johan Bülow: „Nu er alle urolighederne i denne provins forbi — Justitsraad von Essen er nylig rejst herigennem til Segeberg for at holde en økonomisk undersøgelse over de urolige indersters klage i Kaltenkirchen. . . .“²¹⁾ Møstings ord skulde snart blive gjort til skamme af begivenhederne. Aaret 1795 blev et af de uroligste i hertugdømmet Slesvigs historie. I mange hjem bankede nøden paa, og rundt om kom folkemas-

¹⁹⁾ Tyske Kancelli: Forestillinger 1794. II. 531 ff., 1795. I 25 ff., II. 639 ff. (Ra.).

²⁰⁾ Tyske Kancelli: Forestillinger 1794. II. 427 ff., 495 ff., 607 ff., Rentekammerets tyske Forestillinger 1795, nr. 50. (Ra.).

²¹⁾ Johan Bülows samlinger i Sorø Akademis bibliotek (sign. 36 e. XXI).

serne i bevægelse. Atter var det mod vest, at det især var galt. I Ribe kom det i marts og april maaned til opløb paa grund af manglen paa rug. Fra borgernes side var der indsendt anmodning til magistraten om at forbyde kornudførslen, indtil der forelaa svar paa en henvendelse til kongen. Urostifterne talte med cheferne for byens militær og søgte at vinde dem over paa deres side; da det mislykkedes, henvendte de sig til husmændene i Lustrup og Seem og fik disse til at komme ind til byen i store flokke. Sammen med borgerne holdt de vagt ved købmændenes korn om natten, og paa „voldelig“ maade anholdtes et parti rug, som købmændene i byen vilde have udskibet. Blandt de sammenrottede var baade borgeradjudanten og borgerkorporalen, som imod magistratens ønske havde tilsagt borgerne til at holde vagt ved købmændenes fartøjer, saa at det indskibede korn ikke skulde blive udført. Selv birkedommeren Niels Outzen var inddraget i sagen, idet han havde bestyrket urostifterne i deres vildfarelse. Det fremgaar iøvrigt af sagen, at magistraten havde sørget for et forraad paa 500 td. rug, der kunde sælges for 4 rd. pr. tønne. Man gik fra myndighedernes side strengt frem mod de skyldige. 38 mænd blev anklaget og ved den højesteretsdom, der blev afsagt i 1800, dømtes 3 mænd til 6 maaneders fæstningsarbejde, 5 til 3 maaneders fæstningsarbejde, 2 fik 8 dages fængsel, mens birkedommeren maatte betale 100 rd. til de fattige.²²⁾

Omtrent samtidig var der atter uro paa Tøndereggen, hvor 40 husmænd i Ballum den 31. marts havde lavet opløb og hos birkefogden stillet krav om forbud mod udførslen af smør, flæsk og andre fødevarer. Birkefoged Arentzen gik med til udstedelse af forbudet, der dog kun skulde vare, indtil man havde indhentet højere ordrer. Men overinspektør Holm paa Schackenborg ophævede dog forbudet endnu samme dag, idet det efter hans mening var ulovligt. Sagen indberettedes til Danske

²²⁾ Højesterets arkiv: Slutningsbog 1800, side 77—81, og Domssager 1800 (Ra.).

Kancelli, men da der ikke var førøvet vold, slap de skyldige med en alvorlig irettesættelse.²³⁾

Den store knaphed paa rug havde iøvrigt allerede paa dette tidspunkt faaet regeringen til at gribe ind i Slesvig og Holsten (de schackenborgske omraader hørte jo under kongeriget). Grunden hertil var dog først og fremmest forholdene i Holsten, hvor flere byer indtrængende havde anmodet om udstedelse af et eksportforbud. Som begrundelse for ønsket fremførtes bl. a.: kornspærringer i andre lande, de forandrede forhold i Holland, hvor der nu ogsaa paa grund af de franske rekvitioner var mangel paa korn, det større forbrug i Holsten paa grund af de mange flygtninge samt de stigende kornpriser, der skyldtes kornopkøb og bestillinger. Rentekammeret indgav forestilling til kongen om eksportforbud i de to hertugdømmer, og kongen approberede forestillingen 6. marts.²⁴⁾ Forbudet kunde dog ikke hindre urolighederne. I maj kom det til opløb af 300 (en anden opgivelse har 400—500) digearbejdere fra Faaretoft i Tønder amt, som ved Ockholm i Bredsted amt lod fire skibe gennemsøge, idet de troede, at de var ladet med rug, som skulde føres til udlandet. Det viste sig dog, at der kun var havre paa skibene. Grunden til aktionen var, at der i den foregaaende tid var foregaaet store opkøb af rug, formodentlig til Altona, hvorved priserne var steget stærkt. Da demonstranterne fik at vide, at befragteren, ejeren af Vadgaard, ogsaa havde opkøbt rug, begav de sig til denne og tvang ham til at betale en bod paa 50 rd. og love at levere de 150 td. rug i Faaretoft til en pris af 4 rd. pr. td. Fra overrettens side var man ivrig efter at faa digearbejdet gennemført og fik derfor kancelliet til at lade arbejderne slippe med en alvorlig advarsel, idet det anerkendtes, at der virkelig havde været grund til uro.²⁵⁾

Men hvor alvorlige disse demonstrationer end var, havde

²³⁾ Schackenborg godsarkiv: I. 34 (Schackenborg).

²⁴⁾ Rentekammeret: Tyske Forestillinger 1795, nr. 33 (Ra.).

²⁵⁾ Tyske Kancelli: Forestillinger 1795. I. 797 ff. Statholderens arkiv: Sager ang. Uroligheder i Hertugdømmerne 1794—1843 (Ra.).

urolighederne i Flensborg en endnu mere dystre karakter. Ogsaa her var det de høje kornpriser og den dermed følgende fattigdom, som fik de sociale modsætninger til at give sig saa voldsomme udslag. Som i Aabenraa 13 aar tidligere var det ogsaa her skibstømmerne, der var de ledende, og som begyndte spillet, idet de 1. juni 1795 stillede krav til magistraten om at faa brød i stedet for penge. Byens daglejere sluttede sig til dem, og de mødte op paa raadhuset. Magistraten havde dog allerede gennemført visse forholdsregler, bl. a. søgte den gennem kornopkøb at modarbejde altfor store prisstigninger, idet den sørgede for, at rugprisen ikke kunde gaa op over 2 mark pr. skæppe. Den 2. juni udstedtes endvidere en plakat om, at det efter statholderens forordning var forbudt alle kornhandlere at sælge korn til fremmede opkøbere; det skulde først og fremmest overlades til de indbyggere, som ernærede sig ved deres hænder arbejde. Rug maatte ikke sælges til brændevinsbrænderi. Men stenen var begyndt at rulle, og den var ikke saadan at standse. Demonstranterne forsøgte at faa gennemført maksimalpriser paa kød, smør og flæsk, og magistraten lovede da ogsaa at faa fastsat brød- og kødtakster. Bevægelsen fik iøvrigt betydelig vægt derved, at der var grund til at frygte for, at den kunde faa støtte fra lavshaandværkerne.

I en skrivelse, som ritmester Hedemann, den lokale kommandant, sendte til statholderen, udtalte han, at efter hans mening kunde man komme langt overfor urostifterne med det gode, og at disses krav ikke var ubillige. Købmændene, som egentlig var „urkilden“ til oprøret, forlangte dog, at man skulde gribe ind med magt, og stillingen var ved at blive vanskelig, thi der var ingen tvivl om, at der handledes efter en forlængst gennemtænkt plan. Samme dag skrev han: „Vi maa have tropper saa hurtigt som muligt, og saa mange, som i en hast kan bringes til veje, idet oprørernes tal er utrolig stort.“ Statholderen sendte hele det slesvigske infanteriregiment under kommando af oberstløjtnant von Wildenradt og 120 ryttere under ritmester

von Backmann. Fra Rendsborg rekvireredes 4 „Amusetten” (kanoner) og 16,000 skarpe patroner. I stedet blev der trukket andre tropper til Slesvig, og i Rendsborg holdtes de øvrige regimenter marschklar. Man var saaledes forberedt paa alle eventualiteter. Det tilkaldte militær rykkede ind i Flensborg den 5. juni kl. 9^{1/2} om morgenen. Der blev anbragt vagter paa raadhuset (officerer og 75 menige), ved de 3 porte og paa Nørretorv, og stærke militærpatruljer sørgede for ro og orden i gaderne. I de følgende dage gennemførtes omfattende arrestationer blandt urostifterne, den 6. juni blev saaledes, paa forlangende af magistraten, 60 skibstømrere anholdt. Men endnu den 22. juni siges det, at ilden ulmer under asken. Hvor alvorlige tumulterne var, fremgaar ogsaa af de haarde domme, magistraten afsagde: 10 personer blev idømt straffe paa 1—8 aars fængsel eller tugthus, mens 11 fik mindre straffe²⁶).

Kort efter kom det ogsaa i Haderslev til tumultagtige optrin paa grund af de høje kornpriser. I et brev til prins Carl af Hessen gav amtmand Møsting udtryk for sin ængstelse for de mindre bemidlede borgeres uvilje mod kornfordyrelsen, „idet man her taler højt om det gode resultat af det oprør, der havde fundet sted i Flensborg, og tilskriver dette den taalelige fastsættelse af rugprisen“. Han siger iøvrigt, at vanskelighederne ikke er saa store paa landet, idet bønderne er interesseret i, at smaafolk faar det nødvendige korn, da de ikke kan undværes til markarbejdet. Han foreslaar, at det bør paabydes magistraterne at købe korn ind og sælge det til en billig pris til de fattige, højst 24 skilling lybsk pr. skæppe²⁷).

Den enevældige regering stod saaledes i hertugdømmerne overfor en stærk social uro. Og forholdene i den øvrige del af

²⁶) Statholderens arkiv: Sager ang. Uroligheder i Hertugdømmerne 1794—1843 (Ra.), Carl af Hessens arkiv: Indkomne Sager 1795, 2. Kvartal, Korrespondance-Protokol 1795 15/4—31/12, side 86—87, 89. (Hærens arkiv).

²⁷) J. S. Møstings privatarkiv: IX. D. 2. Sager vedkommende andre Myndigheder og Embeder. K. (Ra.).

monarkiet kunde nok stemme statsmændene i København til alvor. I 1790erne havde der været en række uroligheder i hovedstaden, der kulminerede i den bekendte tømmerstrejke i april 1794²⁸⁾. Og i Norge var der en del gæring i landalmuen, i 1780erne den bekendte lofthusbevægelse og i kriseaaret 1795 forskellige uroligheder, f. eks. i Kongsberg og i Skien, hvor en række bønder fra omegnen trængte ind i forskellige borgeres og købmænds huse og afkrævede dem regnskab for deres handel²⁹⁾.

Man fandt det under disse omstændigheder nødvendigt at give befolkningen en advarsel, og den 11. september 1795 udstedtes et patent til hertugdømmerne, som skulde lægge en dæmper paa de urolige sind. Det opfordrede i stærke ord til ro og lydighed og truede urostifterne med strenge straffe. Det udtaltes, at optrinene mere skyldtes forvirring og vankundighed end aabenbart ondsind, hvilket ikke mindst havde vist sig ved de uroligheder, som indersterne i Kaltenkirchen sogn havde foranstaltet. Derfor har de skyldige ogsaa kun faaet lemfældige domme, som kongen endog har formildet. Men af hensyn til de rolige og besindige undersaatte er strenge straffe nødvendig. Er der nogen, der har noget at klage over, maa de henvende sig til øvrigheden. Paa det skarpeste advares indbyggerne mod at hengive sig til forbudt virksomhed og selvtægt, de skal „omhyggeligt undgaa sammenløb og deltagelse i alt, der kan se ud som opstand og ikke ved overtalelser eller forføreriske skrifter af opviglere lade sig sig forlede til fejltrin eller overtrædelser”. Den, der handler herimod, vil for fremtiden blive straffet med al retslig strenghed, og den, der forstyrrer freden i landet ved at ophidse befolkningen, eller som forøver voldshandlinger, vil blive idømt de i loven fastsatte livsstraffe og kan ikke vente nogen formildelse af disse³⁰⁾.

²⁸⁾ E. Holm: Danmark-Norges Historie 1720—1814 VI. 2, 330 ff.

²⁹⁾ E. Holm: Anførte sted 457 f., Forordninger 1795, side 132 ff.

³⁰⁾ Chronologische Sammlung der im Jahre 1795 ergangenen Verordnungen und Verfügungen 82—84, Tyske Kancelli: Forestillinger,

Paa det tidspunkt, da patentet udkom, syntes de urolige gemytter at være faldet til ro. Den nye høst var ved at blive bjerget og i de følgende aar var kornpriserne betydeligt lavere. Men 1799 og 1800 fandt en ny stærk prisstigning sted. Ribekapitelstaksten paa rug fordoblede saaledes fra 1796—1800³¹). Høsten slog i 1800 ganske fejl, og i mange egne var der frygt for hungersnød. Der blev fra regeringens side udskrevet korn, saa man kunde hjælpe de byer, som var i særlig nød. Ogsaa nogle landdistrikter, især i Vestjylland, maatte have hjælp³²). Magistraten i Flensborg lod anlægge et magasin for at sikre indbyggerne mod hungersnød³³), og i enklavesognene var høsten saa ringe, at man fra bøndernes side nærede alvorlig frygt for, at man ikke kunde skaffe husholdnings- og sædekorn, „... ligesom det og allerede er en bekendt sag, at husmænd og andre næppe er i stand til for penge her i egnen at kunne købe det fornødne rug til brød“³⁴). Den gamle herregaard Trøjborg ejedes paa denne tid af Bendix Holst, en præstesøn fra Nybøl paa Sundeved, som 1777 havde overtaget gaarden for en købesum af 74,000 rd. Han skulde af hovedgaarden og bøndergodset levere en del korn, men søgte paa forskellig maade at blive fri eller faa lempelser. Da rughøsten der paa egnen var slaet fejl, slap han med delvis at levere byg i stedet, selvom amtmand Moltke i Ribe ikke var ham velvillig stemt og beskyldte ham, der maaske var den rigeste mand

1795. II. 281 ff, Rentekammerets tyske Forestillinger 1795, nr. 50 (Ra.), Rentekammeret havde allerede 10. marts foreslaaet, at der blev udstedt en almindelig forordning, rettet til offentligheden. Kancelliet mente ogsaa, at det paa grund af urolighederne vilde være bedst at udstede en offentlig plakat »wodurch die Unterthanen besonders bey ihren Bitten und Beswerden Gesetzmässigkeit, Ordnung. und Gehorsam eingeschärfet wird«.

³¹) Kapitelstakster i ældre og nyere Tid (Statistiske Meddelelser 4. r. V. 1) 88 f.

³²) Rentekammeret: Diverse Korn- og Fouragesager ad. I, nr. 11 (Ra.).

³³) Rentekammeret: Jyske Renteskriverkontor. Journalsag 1801, nr. 266 (Ra.).

³⁴) Schackenborg godsarkiv: I, 34 (Schackenborg), Rentekammeret C. A. a. VIII, Indberetninger om Høsten 1795—1804 (Ra.).

paa egnen, for at handle af egennytte³⁵). Holst var en dygtig mand, men forstod ikke at komme i et godt forhold til sine bønder, med hvem han førte strid om hoveriet, der genindførtes paa hans tid. Dette modsætningsforhold er baggrunden for de begivenheder, der i 1800 udspillede paa denne egn.

En af de første dage i december 1800 udsendtes i Tønder amt og enklavesognene sedler, der bl. a. blev hængt paa dørene og havde følgende indhold:

Gode Venner allesammen.

Efterdi I samt og vi lider stor Nød og Mangel paa Korn, Smør samt meer, det skeer af den Aarsag, at di forbandede Mennesker, som køber det meget Korn at feede deres Stude med samt og at skibe det, Udkibene angaar die store Korn Puger i Tønder og andre adskillige meere, og di, som fede deres Stude dermed, er navnlig Cancellie Raad Holst paa Troyborg, Hr. Detlefsen i Ballum samt og adskillige Bønder i Ballum Sogn, hvilke foraarsager den forskrækkelig dyre Tid, og om det skal saa beholde denne Fortgang, saa bliver i det nye Aar aldrig en Skippe tilkiøbs, derfor maa forfindes Raad, før det bliver for silde, ellers maae vi alle med hinanden ynkelig omkomme af Hunger og Nød. Det er det, at disse grove Bloodhunde tragter efter, derfor giøre eder reede allesammen ingen undtagne, som er istand til at udrage noget Gewærd ligegodt hvad heller det er Flint, Økse eller Stav og mødde ved Trøjborg præcis den 5. December 1800. Vester-Jylland....

Tilsiges alle samtlige Kaadner og Lejefolk, at møde ved Trøjborg alle Mandfolk, ingen understaar sig at blive hjemme heller ikke at komme barhaandet, men beruste sig dog ikke at skade nogen Mands Liv, men sine fede Stude og Bygninger og det den 5te Septbr. (!) fra Nabo til anden i Sønder og Nør-Sejersleff. Cito licito at besørges.³⁶)

Brevet maa vist siges at være ret enestaaende med sine voldsomme udtryk og aabenlyse trusel om at brænde Rantzauernes stolte borg ned. Hadet mod Holst maa have været stærkt. Sedlerne kom imidlertid ogsaa de forkerte i hænde, og fra myndighedernes side blev der straks grebet ind. De

³⁵) Rentekammeret: Jyske Renteskriverkontor. Journalsag 1801, nr. 626. Journal D. D. 1800, nr. 855, E. E. nr. 41, jvnfr. 146, E. E. 304, 626 (Ra.). Moltkes mening var ikke helt forkert, thi ved sin død 1829 efterlod Holst sig en formue paa 229.600 rbdlr. (Trøjborg Skifteprotokol i Landsarkivet).

³⁶) Schackenborg godsarkiv: 1, 34. (Schackenborg). I samme pakke findes ogsaa et tysk eksemplar af brevet, stilet til Viding herreds beboere og af væsentlig samme indhold. Mødestedet er dog her Kogsbøl. Det hedder her, at hvis de ikke møder, »so könnt Ihr uns erwarten den 6. December«, og slutter: »Wir müssen Rathe finden vor dem grossen Hunger«.

schackenborgske embedsmænd og amtmand Bertouch undersøgte sagen, og man mente, at den havde sit arnested i Sdr.-Sejerslev i Emmerlev sogn. Der kom dog næppe noget positivt ud af efterforskningen, men derimod førte den til, at kaadnerne og indersterne i Hjerpsted sogn henvendte sig til amtmanden i Tønder med en klage over, at Holst og hans efterliggere i Ballum fedede stude med byg, hvorved kornpriserne blev drevet i vejret. De ønskede, at dette blev forbudt samtidig med, at det blev fastslaaet, at landmanden skulde dyrke jorden i stedet for at give sig af med spekulationshandel. Endvidere fremsatte de ønsket om, at der i alle amter maatte blive oprettet kornmagaziner, saa der derfra kunde udleveres korn under dyrtid. Desuden ønskede de et arbejds hus, hvor man kunde anbringe de mange betlere, som i saa høj grad var med til at udbrede slette rygter og „sammenrottelser“. Klagen gav anledning til et skarpt svar fra Holst til amtmanden, hvori han foruden at udtrykke haabet om, at undersøgelsen angaaende de oprørske sedler maatte blive fortsat, redegjorde for sin opfedning af stude, i sidste efteraar 84 stk., hvoraf de 40 allerede var solgt. Han fremhævede studedefningens betydning for landets økonomi og oplyste, at han havde ladet bekendtgøre, at de, der trængte til det, hos ham kunde købe byg for 10 mrk. pr. td., ligesom han ogsaa havde foregaaet almuen med et godt eksempel, idet han havde blandet byg i brødet. Det hedder endvidere: „Lediggang og tryglere foraarsager mere ondt end man kunde forestille sig, hvortil kommer en misforstaaelse over den taabelige maade, som er kommet i brug om frihed og lighed“.³⁷⁾ Naar man læser brevet, er man tilbøjelig til at give cancelliraaden ret. Forbillederne for den paatænkte aktion med brænding af herregaard og andre voldsomme metoder maa søges i den store franske revolution og dens blo-

---

³⁷⁾ Schackenborg godsarkiv: I. 34 (Schackenborg), Trøjborg godsarkiv: Sager angaaende borgerlig Næring (Landsarkivet).

dige gerninger. Og det samme gælder uden tvivl de andre begivenheder, som er behandlet i det foregaaende.

Næsten altid er det angsten for ikke at kunne skaffe det daglige brød til sig og sine, som er den umiddelbare aarsag til urolighederne. Men ogsaa før i tiden havde høje kornpriser manet angsten for hungersnøden frem hos de smaa i samfundet, men kun nu og da var det kommet til spredte uroligheder. Igennem aarhundreder havde der ikke været en saadan gærende uro og saa utallige demonstrationer. Der er ingen tvivl om, at det er de store begivenheder i Frankrig, som har skabt de aandelige forudsætninger for urolighederne. Menigmand, den fattige og oversete, havde af deres franske lidelsesfæller lært sammenholdets magt.

Den politiske uro.

I Frankrig var det videnskabsmændene og digterne, der havde skabt det idemæssige grundlag for begivenhederne i 1789, og ogsaa herhjemme var der mange indenfor de intellektuelle kredse, som blev grebet af begejstring for revolutionen. Hvorledes man i provinsen har stillet sig til de store begivenheder i Frankrig og de nye politiske idéer, ved man meget lidt om, men i København var der et stærkt røre, og flere af datidens førende aandelige personligheder blev talsmænd for „demokratiet“. Mænd som Malte Konrad Bruun og P. A. Heiberg forsvarede med begejstring selv den mest yderliggaaende terror i Paris.³⁸⁾

Ogsaa i Hertugdømmerne var der i intellektuelle kredse en stærk sympati for revolutionen og dens mænd,³⁹⁾ selv hertug Frederik Christian af Augustenborg græd af glæde ved revolu-

³⁸⁾ E. Holm: Den offentlige Mening og Statsmagten i den dansk-norske Stat i Slutningen af det 18. Aarhundrede, især 59 ff.

³⁹⁾ Otto Brandt: Geistesleben und Politik in Schleswig-Holstein um die Wende des 18. Jahrhunderts 179 og flere andre steder. Angaaende studenterne i Kiel se Sdj. Aarb. 1934. 56 (Hejselbjerg Paulsen).

tionens udbrud.⁴⁰⁾ Men efterhaanden som terrorismen kom mere og mere i forgrunden, vendte de fleste sig med afsky fra revolutionen. Dens tilhængere fandtes især i Holsten — ikke mindst i Altona —, mens der derimod synes at have været mere roligt i Sønderjylland. Desværre tier kilderne næsten helt om stemningen i de sønderjyske købstæders borgerskab. I 1798 var der en del uro, især i Holsten, men præsidenten for Danske Kancelli Kr. Brandt kunde dog berolige kronprinsen med, at i hertugdømmerne var de fordærlige klubber⁴¹⁾ og læseselskaber mindre almindelige i købstæderne end i Sjællands stift. Endvidere fortæller han: „Især har jeg fundet i Apenrade By den reneste Tænkemaade og de bedste Sæder. I Flensborg, hvor man engang var indtaget af de franske principper, er man rent kommen tilbage derfra formedelst det tab, denne nation haver tilføjet vores handel“.⁴²⁾ Ogsaa i Haderslev var der i 1790erne ret udbredte demokratiske tilbøjeligheder, hvilket skyldtes, at denne by ligesom Flensborg var ret stærkt præget af embedsstanden. Tilfældigvis er der bevaret en del brevstof, som kaster et interessant lys over de politiske og selskabelige forhold i byen og vidner om en betydelig optagethed af den store verdens begivenheder. Naar de arkivalier, som findes i tyske arkiver, atter bliver tilgængelige, vil det formodentlig ogsaa blive muligt at belyse forholdene i nogle af de andre sønderjyske købstæder.

1789 var Johan Sigismund von Møsting (f. 1759 paa Nygaard paa Møn) blevet amtmand i Haderslev østeramt, og fra 1791 overtog han ledelsen af hele amtet. Han viste sig hurtigt

---

⁴⁰⁾ Hans Schulz: Friedrich Christian. Herzog zu Schleswig-Holstein 102.

⁴¹⁾ I Haderslev synes der allerede i 1793 at have været en »jakobinsk« klub (se Møstings brev af 26. januar 1793). En i 1797 oprettet »lukket« klub var formodentlig ren selskabelig. § 5 i dens vedtægter bestemte, at de bedste aviser og om muligt ogsaa nogle formaalstjenlige tidsskrifter skulde holdes. Hver søndag aften var der assemblée, bal derimod højest een gang om maaneden. (Møstings privatarkiv: IX. D. 2. Sager vedkommende andre Myndigheder og Embeder, Ra.).

⁴²⁾ E. Holm: Danmark-Norges Historie 1720—1814 VI. 2, 147.

som en dygtig embedsmand og kom til at gøre en betydelig indsats i amtet. Overfor de demokratiske idéer stillede han sig, adelsmand som han var, absolut afvisende, selvom han med interesse fulgte med i begivenhederne, ikke mindst i hovedstaden. Han førte en ret omfattende korrespondance med kongens yndling Johan Bülow til Sanderumgaard, og i hans breve findes en del udtalelser, der belyser hans indstilling til de demokratiske rørelser, ikke mindst i Haderslev by.⁴³⁾ Brevene gengives i det følgende bogstavret, men ikke fuldstændigt, idet kun oplysninger om de politiske forhold medtages. Alle udeladelser angives ved prikker.

1792 18/1.

.. Jeg var tilfreds, at man vilde uddeele nogle flere Titler, thi jeg anseer disse som Antimonium i nærværende demokratiske Tiider, kunde man paa een god Maneer give Heyberg adelige Rettigheder, saa tænker jeg, at hans demokratiske Iver blev kiølet. Hvorledes gjør hans Comoedie, de vonner og vanner, Lykke, dersom den er eller bliver trykt, skal jeg dog søge at faae eet Exemplar, om det endog skal koste mig 1 Rd.; thi jeg er skrækkelig nysgiærrig at kiende Indholdet og begiærlig efter at nyde den i det mindste paa een Maade. Er det sandt, at Warensted haver ladet den opføre uden høyere Tilladelse, og at han derfor haver faaet en dygtig Irettesættelse ...

1792 14/4.

... Vore dybseende Politici her paastaae endnu, at der i Andledning af Tildragelserne i Sverrig skal holdes et Campement⁴⁴⁾ i Siælland i Steden for her, overalt kand De ikke troe, hvor politisk denne Bye er, — vi seer lige ind i det inderste af alle mulige Cabinetter og intet undgaar vores Opmærksomhed, og naar vores Spaadomme ikke opfyldes, saa sige vi, at det,

⁴³⁾ Brevene findes i Johan Bülows samlinger i Sorø Akademis bibliotek (sign. 36 e).

⁴⁴⁾ Løj. Ang. lejren i Mølbøl se s. 152.

der skeer, var galt — imod all sund Politic — vi beklage, at de forskellige Ministeria ikke ere ligesaa klartseende som vi . . .

1793 26/1.

. . . . Hvad siger man om Kongen af Frankriges Skiæbne i Kiøbenhavn. Jeg haaber, at den gruelige Maade, man synes at vilde behandle ham paa, vil opvække Afskye og formindske den Svindel, der er paakommet alle dem, der ere Tilberede af alt, hvad der er Democratisme. Vi have ogsaa her en Jacobinisk Cloub, mens den bestaar ikkuns af saadanne Folk, der have saa at sige tabt all Agtelse hos det fornuftige Publicum, i Altona skal denne Cloub under Doctor Uezers Præsidium være meere udbredt, — jeg vil ønske og haabe, at dett maa blive ved Snak, mens jeg kand ikke begribe, at man lader Monsieur Gunderath⁴⁵⁾ utiltalt for hans i Maanedsskriftet Iris indrykkede overmaade dristige Stykke — dette er ikke en Følge af Skrivefriheden,⁴⁶⁾ der altid er gavnlig, i det mindste under nærværende Conjunctioner nødvendig at vedligeholde, — ney det er eet Beviis paa Tøjlesløshed og Ondskab og fortjener mere at forbydes end den Niedersächsiske Mercur, der i det mindste ikke heglede vores Regjæring eller Regjæringsform igiennem, mens blev staaende ved andre Nationer og i sær ved Kongen af Preussen . . . Een i Dag her igiennem passeret Courer haver bragt den forskrækkelige Efterretning om Kongen af Frankerigs Henrettelse. Dette er gyseligt at tænke paa og vil vist have skrækkelige Følger. Posten medbringer os ventelig nærmere og bestemtere Efterretning saavel herom som om Dronningens Skiæbne.

⁴⁵⁾ Jacob Just Gunderath (1758—1825), litterat og juridisk manuduktør; han hørte til kredsen af oppositionsmænd.

⁴⁶⁾ I 1794 berører Møsting i et brev til statholderen spørgsmaalet om trykkefrihed. »Det forekommer mig endog«, skriver han (paa tysk), »som om de fleste forfattere, der skriver om offentlige anliggender, forveksler pressefriheden med skrivefriheden . . . De fleste af disse politiske kunstommere mangler sandhedskærlighed, og det er deres hensigt at afsætte deres produkt og selv høste berømmelse og bifald fra den store hob af journalisterne. De er derfor ikke særlig samvittighedsfulde i deres valg af det, hvorpaa de bygger deres bemærkninger . . .« (Møstings privatarkiv: B. Koncepter, Ra.).

1793 6/3.

.... Gud være lovet, at det lille Opløb, der nyelig haver været i Kiøbenhavn,⁴⁷⁾ ingen videre ubehagelige Følger haver havt, — de mange og alvorlige Forberedelser, der gjordes til Modstand, lod mig frygte, at Sagen var alvorligere og farligere, end den haver været det, mens Deres Bemærkning, at man under nærværende Omstændigheder og med Hensyn paa den nu i alle Lande herskende Tænkemaade i blandt Pøbelen og de denne beherskende Dagdrivere, der kalde sig Patrioter, maatte være mere opmærksom, end man ellers havde været, er ganske rigtig og grundet. Jeg er nu ret nysgierrig for at erfare Sagens Udfald og endelige Afgjørelse....

1793 27/4.

... Men hvorledes fører det kjøbenhavnske Pøbel sig op, — det synes, som om alle Urolighedsoptrin tager sin Begyndelse i Residenz- og Hovedstæderne. Vi have ogsaa her Friheds- og Liigheds Liebhaveere eller rettere Narre, men de lader det smukt beroe ved at snakke, og i deres Kreds at omprise den franske saakaldte Regiæring og derved bliver det, thi vores Publikum her er altfor fornuftig . . .

... De haver dog vel læst Briefe eines dänischen Bürgers an den Kron Printzen⁴⁸⁾ — dette Skrift er skrevet i en heel ny mens dristig Tone, jeg føler megen Drivt til at besvare det, forsaavidt der tales om Leyren i fjor.⁴⁹⁾ Men Ulykken er, jeg haver for meget at gjøre. — Leyren haver i det hele bragt Penge iblandt Amtets Bønder, og naar man skrigger saa saare meget over

⁴⁷⁾ Formentlig den saakaldte Posthusfejde (Holm: anf. sted VI. 2. 206).

⁴⁸⁾ Dette værk var forfattet af grev Jens Juel Ahlefeldt-Laurviggen og indeholdt et stærkt angreb paa det danske militærvæsen paa linie med general Schmettows skarpe kritik i hans værk fra 1792: Patriotische Gedanken eines Dänen über stehende Heere, politisches Gleichgewicht und Staatsrevolutionen (se side 166).

⁴⁹⁾ Lejren i Møjbøl (Ø.-Lindet sogn) gav anledning til stærke angreb fra demokraternes side paa grund af de svære ægtbyrder, den havde medført for bønderne. Ogsaa Kroymann var paa færde i den anledning (se nærmere Møstings Privatarkiv. B. Koncepter, Ra.).

Kiørslerne, saa er det eet Beviis paa, at man ikke rigtig kiender Sagen, — ingen Bonde haver gjort over 5 Ægter, men mange vel mindre og jeg er vis paa at ved General-Krigs-Kommissairens større Orden $\frac{1}{3}$ kunde være spart . . .“.

I København var man imidlertid blevet opmærksom paa, at der ogsaa i Haderslev fandtes „Jakobinere“⁵⁰⁾, og A. P. Bernstorff, chefen for Tyske Kancelli, anmodede Møsting om at faa nærmere oplysning om forholdene. Amtmandens første brev af 20. April 1793 kendes ikke, men i maj samme aar gav han Bernstorff en udførlig redegørelse, der her gengives i dansk oversættelse.⁵¹⁾ Han omtaler heri de førende demokrater i den lille sønderjyske by, væsentligst de samme, som nævnes i de breve fra fru Kellermann til P. A. Heiberg, som senere vil blive meddelt. En lille præsentation er derfor naturlig, ogsaa for at placere disse personer i deres sociale og kulturelle niveau.

Rektor Adolph Rudolph v. Brinken var født i Hattstedt ved Husum den 24. Juli 1754 som søn af pastor Melchior Christoph v. Brinken. Takket være universitetskansler Cramers hjælp kom han til at studere teologi i Kiel. Han fik ogsaa støtte af geheimeraad v. Reventlow, der 1782 skaffede ham rektoratet i Wilster. 1786—99 ledede han skolen i Haderslev, hvorefter han blev præst i Vonsbæk. Her forblev han til sin død den 29. september, 1808. Han har — især i „Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte“ — skrevet en del afhandlinger om Haderslev latinskole og Haderslev by. Han var stærkt grebet af revolutionens ideer, og hans begejstring fik ham til at give afkald paa adelsprædikatet von, men gjorde ham ikke afholdt blandt hans mere konservative samtidige; pastor Lautrup i Tyrstrup sagde om ham: „Der Kerl ist ein Jacobiner und ver-

⁵⁰⁾ 16. marts 1793 udtaler Bernstorff i et brev til Schack-Rathlou, at Haderslev skal udmærke sig ved det antal demokrater, som findes der, og spørger om Schack-Rathlou har hørt derom, eller om Møsting har fortalt ham om dette forhold (Udvalgte Breve, Betænkninger og Optegnelser af J. O. Schack-Rathlous Arkiv 1760—1800. Udgivne af Th. Thaulow og J. O. Bro-Jørgensen, side 160).

⁵¹⁾ Koncept i Møstings Privatarkiv IV. B. Koncepter (Ra.).

dirbt seine Schüler durch seine Revolutionsideen"⁵²). Som det fremgaar af fru Kellermanns breve, prøvede man at faa ham fjernet fra rektorstillingen. Bestræbelserne støttedes af amtmand Møsting, men kronedes dog ikke med held. *Herredsfoged Georg Dietrich Langreuter* var søn af landskriver Dietrich Gottlieb Langreuter i Garding. Han blev immatrikuleret i Kiel 1775 og var fra 1782—89 auditor. 17. Juli 1789 fik han bestalling som herredsfoged i Hviding og Nr. Rangstrup herreder, hvorfra han 1798 blev forflyttet til Tyrstrup herred. Han døde 20. juni 1818 i Haderslev, 60 aar gammel. Han var gift med *Sophie Antoinette Elisabeth Christiani* (død 25. marts 1836 i Haderslev, 72 aar gammel), en søster til den tyske hofpræst Christoph Rudolf Christiani. Deres forældre var pastor Wilhelm Carl Cristiani og Sophie Elisabeth Langreuter⁵³). *Advokat Hans Tobias Lindenhau* var født 20. september 1739 i Haderslev, hvor hans fader var advokat. Han virkede i sin fødeby som advokat til sin død 1. december 1797⁵⁴). *Nicolaus Bertelsen*, der tidligere havde været kopist, fik bestalling som retsskriver i Haderslev herred i februar 1783⁵⁵). *Heinrich Kroymann* var maaske paa sin maade en af de interessanteste af demokraterne. Han var født i Skovby, Arens herred, den 1. juni 1748. Som ung kom han til Danmark og var i flere aar forvalter og inspektør ved forskellige hovedgaarde i Jylland og paa Fyn. Allerede 1776 begyndte han i Flensborg udgivelsen af et ugeskrift: „Der verreiste Bauer“. Iøvrigt er det bemærkelsesværdigt, at han, den fødte sydslesviger, skrev de fleste af sine skrifter paa dansk. Han interesserede sig stærkt for praktiske

---

⁵²) Journal von und für Deutschland VI. 1, 248, Quellen und Forschungen VIII, 5, Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten I, 87, Th. O. Achelis: Haderslev i gamle Dage II, 412.

⁵³) Tyske Kancelli: Forestillinger 1789. II. 1 og 1797. I. 863, Th. Hauch-Fausbøll: Slesvigske Kirkebogsuddrag 43, Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten I, 132.

⁵⁴) Personalhistorisk Tidsskrift 9. række V, 142.

⁵⁵) Tyske Kancelli: Forestillinger 1783. I. 141, Efterfølgeren ud nævnes 1798.

foranstaltninger til landbrugets fremme — f. eks. mergling, vandafledning og flyvesands bekæmpning — og i 1789 fik han tilladelse til at rejse udenlands for at udvide sit kendskab til midlerne til sandflugtens dæmpning. Men han holdt sig ikke alene til den faglige reformvirksomhed. Den nye tids tanker havde grebet ham, og han gik politisk i brechen for bondestanden, samtidig med at han rettede meget skarpe angreb paa embedsmændene, hvad der selvfølgelig hurtigt medførte, at han kom i et stærkt modsætningsforhold til disse. 1792 havde han et stort sammenstød med de militære myndigheder i anledning af en kritik, han havde fremsat i sit tidsskrift „Maanedskorrespondenten” (1790—91, fortsat med „Korrespondenten” og „Haderslev Maanedsskrift til almennyttige Kundskabers Udbredelse”). Samme aar fik han en advarsel, der var foranlediget af udtalelser i dette tidsskrift, og 1794 paadrog han sig en ny alvorlig paamindelse. Men alligevel fortsatte han med et blad „Kroymanns Reisebemerkungen”, skrevet i samme tone som hans tidligere skrifter. Han klagede ikke blot over embedsmændene, men indsendte ogsaa uigennemførlige forslag til Rentekammeret og Kancelliet. Overretten vilde nu have ham i tugthuset, men i sin forestilling, dateret 5. december 1794, foreslog Kancelliet dog, at han først skulde idømmes 14 dages fængselsstraf. Fortsatte han saa alligevel med at udbrede utilfredshed hos sine medborgere og med at indsende klageskrifter, skulde han i tugthuset.

Men Kroymann faldt dog ikke helt til ro. Han forlod senere Haderslev og rejste til Kongeriget, hvor han en tid var inspektør ved Bratskov Sø (Broust sogn, Ø.-Han herred). 1813 boede han i „Ølandbo” (vel Øland sogn, Ø.-Han herred)⁵⁶).

Kroymann er selvfølgelig et barn af sin tid, præget af oplysningens ideer og indstilling. Han fører en skarp pen, og man

⁵⁶) Tyske Koncellis Forestillinger 1789. II. 631 f., 1794 II. 727 ff., Haderslev byarkiv: Forskelligt 1771—1866 (Landsarkivet), Sønderjydske Aarbøger 1935. 208 f., Kordes', Lübkes og Schröders samt Erslevs forfatterlexika.

forstaar godt embedsmændenes vrede mod ham. Men han er ingen fusentast, han har begge ben paa jorden, og hans udtalelser om landbrugsfaglige spørgsmaal er bygget paa en solid viden om disse forhold. Hans kritik af embedsmændene er — omend skarp i sin form —, dog som regel berettiget, og udviklingen viste, at det i de fleste tilfælde var ham, der havde ret. Meget af det, han kæmpede for, blev senere til virkelighed. Møstings vrede udfald mod ham viser, at han ikke ansaa ham for ufarlig, men hans overlegne bemærkninger kan dog intet ændre i billedet af Kroymann som en forkæmper for retfærdighed mod de smaa i samfundet, for bedre oplysning og afskaffelse af misbrug. Han arbejder i virkeligheden paa linie med datidens betydeligste mænd, selvom han selvfølgelig maatte benytte sig af ganske andre midler. Ogsaa paa en helt anden maade er Kroymann forud for sin tid, en budbringer om det nye, der skulde komme. Han har et skarpt blik for det meningsløse i den daværende sprogordning i „Dansk-Holsten”. Han kritiserer det tyske administrationssprog, som ikke forstaaes af menigmand, og som giver mulighed for misbrug, og han kræver i skarpe ord forordningerne oversat til dansk⁵⁷).

Amtmand Møstings brev til Bernstorff lyder saaledes:

Haderslev, Maj 1793.

Til Hans Excellence Hr. Grev Bernstorff.

Naar jeg i den beretning, som jeg har afgivet til Deres Excellence den 20. forrige maaned om nogle herværende frihedssværmeres forhold, ikke har navngivet disse, saa skete dette kun for at undgaa ethvert skin af at være angiver. Men da Deres Excellence i Deres naadige skrivelse har befalet mig at nævne disse folk ved navn, saa opfylder jeg med fornøjelse min pligt, idet jeg adlyder denne befaling og tillige udtaler min underdanige tak for den naadige skrivelse. — Rektoren ved den herværende latinskole von Brinken og auditor og her-

---

⁵⁷) Se f. eks. Maanedes-Correspondenten 1792, s. 69, 156 f. 199.

redsfoged Langreuter i Brøns i Hviding Herred her i amtet kan med føje anses som hovedmændene blandt de herværende demokratisk sindede. De er ubestrideligt de klogeste blandt disse folk og vilde derfor under andre omstændigheder kunne være farlige. Rektoren udtaler sig mest og dristigst; ligeledes ved jeg fra flere af hans elevs forældre, at han søger at indgyde disse sine taabelige grundsætninger, og da jeg frygter for, at dette kan have en skadelig indflydelse i det mindste paa den ungdom, hvis uddannelse man har betroet ham, saa ønsker jeg, at han maa blive forflyttet til et andet sted, hvor han vilde have mindre lejlighed til at udbrede sine synspunkter. Hans forflyttelse vilde desuden være til fordel for den herværende latinske, thi selv om man ikke kan frasige ham lærdom og flid, saa mangler han dog det for en lærer nødvendige talent: at kunne meddele sin viden til andre paa en letfattelig maade. Skulde Deres Excellence finde sig foranlediget til at udvirke omtalte rektors forflyttelse, saa vilde jeg gerne tilføje den underdanigste og lydige bøn, om man ikke kunde vente dermed til min hjemkomst fra Norge. Jeg ønsker dette for med generalsuperintendentens hjælp at kunne medvirke til, at der, naar en ny rektor skulde vælges, blev ansat en værdig og duelig skolemand. Jeg har i denne henseende allerede raadført mig med en værdig mand og ønsker hans deltagelse i den kommissariske undersøgelse angaaende den bedst mulige forbedring af vor latinske skole, som jeg har bragt i forslag overfor det højtærede Tyske Kancelli. Ogsaa dette anliggende vilde vinde ved den nuværende rektors fratræden, og naar jeg har foreslaaet ham som medlem af den paatænkte kommission, er det, fordi jeg syntes, at det var nødvendigt, at man sikrede sig en medvirken fra den person, hvem gennemførelsen af de foranstaltninger, der skulde træffes, især vilde komme til at paaahvile.

Med hensyn til auditor og herredsfoged Langreuter saa tror jeg at maatte bemærke, at han er svoger til den nye hof-

prædikant Christiani, og at denne, som har opholdt sig nogle dage i Brøns og her i byen, staar i nøje og venskabelig forbindelse med rektoren. De øvrige højtalende demokrater er advokat Lindenhan, retsskriver Bertelsen, kancelliassessor og herredsfoged Kellermanns frue, landmaaler Feddersen, en vinkelskriver Kroymann, som opholder sig her i byen, og flere smaaborgere. Kancelliraad Kellermanns frue er nær beslægtet med den bekendte Heiberg i København og udmærker sig ved den heftighed, hvormed hun forsvarer de franske grundsætninger og sin ven rektorens meninger. Hendes ægtefælle er en stille og afholdt mand, som ikke tager den ringeste del i sin kones sværmerier. Om de øvrige her omtalte personer er der intet at bemærke, og jeg nævner kun med hensyn til vinkelskriver Kroymann, at han ved sin dristige og uforskammede skrivemaade har vundet tiltro hos nogle landmænd her fra egnen. Dette har imidlertid for øjeblikket ikke andre følger, end at han i enkelte tilfælde foranlediger opsætsighed hos nogle bønder, ligesom han ogsaa har indpodet adskillige stridigheder og derved tømmer sine klienters pung for penge. For de forenede hæere vil udfaldet af dette aars felttog forhaabentlig blive lykkeligt, og dette vil uden tvivl nedstemme tonen hos alle og ogsaa hos de herværende demokrater, og den fuldstændige genoprettelse af ordenen og roen i udlandet vilde sikkert helt bringe deres demokratiske sindelag i glemmebogen. Jeg vil tiltræde den mig allernaadigst bevilligede fire maaneders rejse til Norge i slutningen af denne eller begyndelsen af næste maaned. Skulde der under mit fravær indtræde saadanne omstændigheder, som gjorde min hurtige hjemkomst nødvendig, saa vil jeg vende tilbage ved første vink, men forhaabentlig vil alt være roligt, og desuden giver sommeren saavel byen som landmanden mere beskæftigelse og gør dem som følge deraf mere afvisende overfor nye ideer end om vinteren.

I ærefrygt forbliver jeg

Deres Excellences

Gennem Møstings breve og indberetning faar vi en bedømmelse af de demokratiske stemninger i Haderslev, givet af en udpræget modstander, som kun har haan og spot tilovers for de friere politiske strømninger. Heldigvis er der dog ogsaa bevaret en række breve, der i varme ord og baaret af en stærkt begejstring taler demokraternes sag. Brevskriveren var *Christina Kellermann*, gift med herredsfoged *Christian Kellermann*, der var født 6. maj 1748 i Rendsborg som søn af kaptajn Peter Kellermann og Anna Christina. Han immatrikuleredes i Kiel, og efter at have været herredsfoged i Ny herred i Angel blev han i 1788 herredsfoged i Gram herred (med bopæl i Haderslev), i hvilket embede han forblev til sin død den 14. oktober 1820. Hans kone var født i København 7. februar 1755 som datter af Ole Petersen Sandgaard og Anna Christina Miles. Ved slægtskabsbaand var hun knyttet til familien Heiberg, idet hendes søster Anna Bolette Sandgaard var moder til Thomasine Christine Buntzen (anden gang gift Gyllembourg)⁵⁸). Denne, der er kendt som forfatterinde til „Hverdagshistorier“, var i sit første ægteskab gift med Peter Andreas Heiberg, en af datidens betydeligste digtere og ivrigste revolutionære, der tilsidst maatte gaa i landflygtighed paa grund af sin overbevisning. Hun var saaledes fru Kellermanns niece, og det fremgaar af brevene, at der var et nært venskab mellem tante og niece. Thomasine Buntzen, der var født i 1773, fik som femtenaarig P. A. Heiberg som lærer, og to aar senere, i 1790, ægtede hun denne. Men allerede inden brylluppet korresponderede fru Kellermann med Heiberg, der var hendes jævnaldrende. I begyndelsen tilskriver hun ham De, men ret hurtigt dukker det mere fortrolige du op, og igennem alle brevene gaar der en strøm af venskab og beundring, der giver dem en egen varm tone. Man aner bag brevene en kvinde med stærke

---

⁵⁸) Frode Jürgensen og Poul Hennings: Biografisk Slægtsregister over de indbyrdes beslægtede Familier Sangaard, Buntzen, Koch og Jürgensen 12 og 24 f.

og umiddelbare følelser og med evnen til at gribes af begejstring. En stor del af brevenes værdi ligger deri, at de fortæller efterverdenen, hvorledes man bedømte begivenhederne i de demokratisk indstillede kredse. Men de giver ogsaa et morsomt og levende indtryk af, hvorledes man levede livet i de højere selskabelige cirkler i den lille sønderjyske købstad og beretter om det sociale modsætningsforhold mellem adelen og de borgerlige embedskredse. Men maaske har brevene dog størst interesse ved at vise, at man i Haderslev har fulgt med i dansk aandsliv og holdt danske tidsskrifter. Fru Kellermann omtaler flere gange, at der i Haderslev har været en stor interesse for Heibergs virksomhed og digteriske produktion, selvom hendes ønske om at glæde vennen maaske har forledt hende til overdrivelser. Der er ingen tvivl om, at den højere embedsstand i Sønderjylland i aandelig henseende var stærkt orienteret mod syd, men fru Kellermanns breve er dog et vidnesbyrd om, at orienteringen ikke var helt saa ensidig, som man ellers let kan faa indtryk af.

Af brevene, der gengives bogstavret, medtages kun det, der belyser forholdene i Haderslev og brevskriverens indstilling overfor de politiske spørgsmaal. Udeladelser angives ved prikker⁵⁹).

1789 4/3.

... En beskrivelse over Haderslebenerne skylder jeg Dem. Den almindelige Mand her paa Landet er ikke saa stolt som vores Angelske Landmænd — thi Bønder vilde de ikke heede og min Mand, som havde meget med dem at bestille, takker Gud ofte, at han er sluppen fra dem. I Byen her er Kiøbmandstanden lidet i Respect, og en Flensborger Kiøbmand vilde her faae sit Mod kiølet, men derfor er man her ikke fri for denne Last. Himlen har alligevel velsignet nogle adelige Huuse med mange Børn og stor Familie, og disse næsten troer jeg 30 unge

⁵⁹) Brevene findes i P. A. Heibergs Privatarkiv. Breve fra C. Kellermann (Ra.).

Frøkener gjør med de Herrer Officcerer en saa stor Cirkel i Offendtlige Selskaber at ingen uadelig, de maa have nok saa store Fortrin, paa Baller eller Assembleer kan komme i Betragtning, thi naar man staar i en Engelsk Dands, kommer der en Officcer med en adelig Frøken, og trænger sig over alle, som han troer under sin Stand. Forrige Uge havde vi et Bal her i Byen, men da der ingen Adelige Damer vare, saa gik det ret godt. I Onsdags spille min Mand i en privat Concert hos Hr. Etatsraad Lassen⁶⁰⁾, hvor den smukke og for hendes Sang berømte Frue Harboe spille og sang, som var henrykkende. I Søndags spille han i en Concert, hvor Hr. Johansen fra Meklenburg lod sig høre paa Harmonica. Det er de eeneste Fornøjelser, som vi her have, og som min Mand finder Lyst til. Musik er hans Liv og Glæde. De øvrige Selskaber her er øde Selskaber. Mandspersonerne forstaa meget godt at goutere et Maaltid, enhver liden Feyl veed de, hvori den bestaaer, og hvorledes den kunde forbedres. Dersom Hs. Mayestæt Kongen skulde komme i Forlegenhed for Mund Kokke, saa ved jeg, at han i det gandske Land ingen bedre kunde finde end her i Haderslev. Da disse smagefulde Personer er en Pest for Sundheden og Pungen, saa have vi ogsaa af økonomiske Aarsager renonceret paa disse Selskaber, og indskrænket vores Omgang indtil tvende Familier her i Byen, som er Hr. Bertelsen og Auditeur Langreuter, som vi selv har valgt til vores Venner. Disse tven- de Mænd ere retskaffne og brave Mænd. Den sidste er den bedste Advocat her. Med Fornøjelse hørte jeg deres Broders Navn⁶¹⁾ med megen Agtelse nævne. Vil De ey engang besøge ham og os. . . .

1789 28/4.

. . . . Vores Litteratur er meget god, det er at sige, min Mand er med Interessent i et Læse Selskab, hvor meget gode

⁶⁰⁾ Emanuel Lassen, husfoged i Haderslev Vesteramt 1761—1795.

⁶¹⁾ Ludvig Heiberg, der paa dette tidspunkt var konrektor i Ribe, men senere blev rektor i Odense.

og nye Bøger blive valgte — har De læst den Satire over Zimmermann, som gjør hans Sammenkomst med Friderich den Eeneste saa overmaade latterlig. Jeg har ey læst den, men een af mine Bekjendtere har læst den hos General Døring⁶²). Har De læst L'histoire secrete de Berlin — en græsselig Satire over Kongen af Preussen og mange af Jordens store . . . .

1789 11/11.

. . . . Vores Concert bestaar af 18 Personer, hvoriblandt ere tvende Violons ved Navn Hahn og Grüner, den holdes hver Torsdag, hvem som har Lyst bliver om Aftenen og betaler a parte. Andtallet af Tilhørere bestaar af 120.

1792 14/1.

. . . . af Aviserne har jeg seet, at der er opført en nye Comedie under Titel De vonner og vanner. Jeg hørte det først i Concerten af Geheimeraad von Krog⁶³), som fortalte det til Kammerherre Møsting. Han synes ikke at være ret tilfreds med den og af hans Mine tænker eller sluttede jeg, at der maatte være noget, som stødte hans Adelsstolthed, da Møsting spurgte ham, om den var at faae, svarede han, at den endnu ikke var trykt. Da den endnu er i Manuskript, saa kand jeg umulig faae den, men Indholdet omtrent eller Sujettet ønskede jeg dog gierne at viide, og dersom du ikke har for meget at bestille, saa haaber jeg, Du opfylder mit Ønske . . . .

1792 4/3.

Saa liden og ubetydelig Hadersleb end er, saa er den dog meget deeltagende i politiske Affairer. Vi holder alle politiske Skrifter og Journaler, ere formeeste Deels, naar jeg undtager Adelen, som udgjør en temmelig Cirkel, næsten alle for Constitutionen og tager ingen sort Kiol paa for Kayser Leopold,

⁶²) Generalmajor Ernst Christoph Friedrich v. Düring.

⁶³) Formentlig gehejmekonferensraad Frederik Ferdinand von Krogh (1737—1829) til Aastrupgaard, fader til sejrherren fra Isted general Gerh. Christoph Krogh.

dog jeg bliver dog vel ikke til den politiske Kandestøber. Jeg vil hellere holde op..

1792 3/11.

Kiereste Ven!

At Du saavel som jeg i denne Tid glæder Dig over de franske Vaabens store Fremgang, derom er jeg fuldkommen overbeviist, og Gudskelov! at vores Fædreneland hverken med Krigsvaaben eller Inquisition har gjort sig til Fiende af en Nation, hvis Grundsætning enhver Retskaffen maa ære. Den Tydske Nations Synder ere i denne Hensigt store. Wielands Mercur er imod Frankrig og Professor Krands Fragmente über der neuere Geschigte er et uforskammet aristokratisk Blad. Under Artiklen Dannemark bruger han Udtryk, som viiser, at han tænker som en spansk Grosinquisitor. Du forlader mig mine Anmerkninger, som maaske i manges Øjen er for et Fruentimmer ikke passende, dog hos dig er denne Compliment overflødig. Du forlanger ikke af vores Kiøn, at det skal fornægte sine Følelser ....

.... og da vores Concert er nu complet uagtet alle Cabaler, som en Deel har gjort for at tilintet gjøre denne uskyldige og af alle Divertissement meest ædle Fornøyer, saa ønskede jeg gierne, at Du vilde have den Godhed, heri at tiene mig, og for de udlagte Penge at gjøre Dig betalt af vores lille mellemværende Regning. Det er utrolig, at man i smaa Stæder finder saa megen Hang til Cabaler; et Parthie af 10 Familier har noget Supscription, og da det ikke er Sparsommelighed, men blot Caprice, da de til Trods har allerede oprettet en Klub om Tiirsdagen, hvori min Mand og jeg ogsaa har taget Deel af Høflighed ....

1792 8/12.

.... Skulde denne Efterretning være sandt, at der har været Opløb i Kbhv. Man fortæller, at en Student har spurgt Kronprindsen om Pressen var frie, og da ham blev svaret ja,

skulde han have skrevet et Skrift, hvorfor han skulde være ær-
 resteret, og siden af Prindsen af Frygt for en deel sammenløbet
 Folk, som paa Slotspladsen havde forsamlet sig, løsladt. Naar
 Du skriver, saa hav den Godhed og sig, om det er saaledes. Et
 andet Rygte af Aviserne, at en dansk Digter har skrevet en
 Hymne, som er oversat i Fransk og sendt til alle Departemen-
 ter. Dersom saa er, beder jeg dig, bedste Heyberg, at Du med
 første Post sender mig den. Thi formodentlig er den trykt.
 Undskyld mig dersom det synes dig uforskammet, at jeg for-
 langer den med første Post. Min Glæde over enhver Efterretning,
 som bringer mine Landsmænd Ære, er ubeskrivelig, og jeg har
 givet mit Løfte paa Grund af din Godhed at skaffe den. Her er
 en almindelig Glæde over de Franskes lykkelige Fremgang. Nogle
 gode Venner drak og sang alle Friheds- og Ligheds Skaal. Min
 Mand var ikke meget derfor, men vores Aftale var gjort for et
 Aar siden, at naar Sejren blev paa Frankrigs Side, skulde vi
 samles for at drikke de brave Franskes Sundhed, og blev sunget
 en Punch Sang, som jeg skal have den Ære at sende Dig. Det
 er en sand Glæde at see de Adelige; i Kbhv. er det vel ikke saa
 mærkelig, men her, kiereste Heyberg, hvor de adelige nødven-
 dig maa komme i borgerlige Selskaber, her ser man tydelig den
 ængstelige Nedladdenhed. Dog er General Dyring ikke meer af
 de Tanker, da han med 10,000 Mand vilde bestorme Paris. Han
 er maaske af Klogskab, nu meer Democrat. Generalinden er en
 gysselig Aristokratind og Kammerherr Møsting ogsaa. Lang-
 reuter, en ret Frihedsmand, spiste ved Generalens Bord og tog
 som en ivrig Democrat Ordet. Generalinden blev saa heftig, at
 hun 14 Dage var syg. Ellers er her en deel Amtsmennesker,
 som endnu ere imod Frankrig, bl. a. vores Borgmester⁶⁴) og
 Concistorialraad⁶⁵) . . . .

1793 16/3.

. . . . Ludevigs Død, som jeg formodede, havde ganske om-

⁶⁴) Arnold Christian von Neuhöffel, borgmester i Haderslev 1768-1796.

⁶⁵) Joachim Cretschmer, provst i Haderslev 1763 til ca. 1797.

stemt en Deel, som jeg forhen troede at være Tilbedere af Frankrigs Regerings Form. Som Fruentimmer kunde jeg vel tie — men hykle kunde jeg ey. Jeg er overbeviist om, saavel som Du, at Ludevig er død, og ingen Taare flød fra mit Øye. Kun den Medlidenhed, som man føler med den største Forbrydere, var den, jeg skienkede Ludevig. Hvor mange tusinde ædle ere ikke blevne Offere for hans skammelige Bedragerier. Det gik saa vidt, at man søgte offentlig at forhaane de, som tænkte som Du eller jeg. Rectoren beskyldte man for at stifte en Jacobiner Club. Hans Bekiendtere skyede ham, og man her skal virkelig have angivet ham ved Hoffet. Alle disse Rygter hensigter ikke til andet end at forspilde hans Renomé. Siden han aldrig smigrer for de store og ligesom du griber enhver Leylighed for at udrydde Fordomme og giøre Mennesket opmærksomme paa deres egne Fortiennester. Han er saavel som Du en Torn i Adelens og de stolte borgerliges Øjne. — Jeg ærer ham, siden jeg er overbevist om, at (han) har mange Fortjenester. Jeg sender Dig hans Bekiendtgjørelse, som ikke er overflødig, siden man gandske udelukkede ham fra Selskaber, og han altsaa havde ingen Lejlighed mundtlig at disputere, men man talte i hans Fraværelse paa den nederdrægtigste Maade om ham. Du havde den Godhed og meldte os det lille Opløb, som var i Kiøbenhavn;⁶⁶⁾ det amuserede os virkelig, thi det er løyerligt at se en stor Allarm af smaa Ting — hvorledes Sagen er udfaldet, veed vii ey. For det andet Bind af Dine Comedier er jeg dig uendelig forbunden. Jeg har læst dem tillige med Fortalerne igiennem. Med inderlig Fornøjelse har jeg læst Fortalerne, især til de vonner og vanner. De Sandheder, Du der har sagt, ere dyrebare, rigtige Sandheder — om Tydskerne og Holsteenerne og om Samtalen over Bordet har jeg rigtig bemærket. Kiært er det mig, at Du svarede Baggesen. —

---

⁶⁶⁾ Der er antagelig tale om den saakaldte Posthusfejde (se Holm: anf. sted VI. 2, 206.)

Man beskylder Kopmans⁶⁷, Fjender at de ved den Kopmanske Proces igien har søgt at blamere ham, fordi han ikke var prindselig sindet —. Man siger, at Høyeste Rets Dom er billig — og at den Present, som man skienkede hans Modstandere, er ingen Ære for Nationen eller for dem, som har foranstaltet det. Jeg er uvidende derom, man nævnede ikke Dit Navn, men det lod, som man troede, Du havde Deel deri . . .

1793 22/9.

. . . . Rectoren er angivet i Cancelliet for at have prædikeret Revolutions Grundsætninger paa et Bonde Bryllup i Stepping. Cancelliet har sendt det til Ober-Retten og den igien til hans, nemlig Rectorens, Erklæring, og fordi han i en Examen har sagt, at den Naturlige og Cristelige Religion stod i Forbindelse med hinanden. Han har forlangt, at alle de Personer, som vare til Bryllup, maatte afhøres, og beviiser, at han aldrig har været til det Bryllup eller til nogen Bryllup, og at det altsaa er en aabenbar og nedrig Angivelse — og forlanger Satisfaction. Det øvrige i Hensigt til Religionen vil han offendtlig bekendtgjøre. Schmetteaus Erläuternder Commentar zu den Patriotischen Gedanken eines Dänen über stehende Heere⁶⁸ tiligemed Svaret paa den Anonymuses pasquill har jeg læst — jeg er overbevist om, at du læser dem med fornøylese.

1793 10/10.

. . . . Rectorens Sag er endnu ikke videre, end at Vidnesforhøret er indsendt, og deraf sees tydelig, at han er uskyldig,

⁶⁷) Gadso Coopmann, født 1746 i Fraenecker i Frisland, blev i 1791 indkaldt til København som professor i kemi. Han var lidet anset og blev i 1793 forflyttet til Kiel (V. Ingerslev: Danmarks Læger og Lægevæsen II, 525—27).

⁶⁸) Forfattet af rigsgreve Woldemar Friedrich Schmettow paa foranledning af Friedrich Mansbachs »Gedanken eines norwegischen Officiers über die patriotischen Gedanken eines Dänen« (den omtalte »anonymuses pasquill«), der var et svar paa Schmettows anonyme skrift: »Patriotische Gedanken eines Dänen über stehende Heere, politisches Gleichgewicht und Staatsrevolutionen«, hvori der fandtes et stærkt angreb paa det danske militærvæsen.

men Satisfaction faar han ikke. Saa meget meer da man formoder, at Superintendent Adler har angivet ham. Han har, siger man, havt hemmelig Ordre at erkyndige sig om Rectoren. Er han Andgiver, saa henhører han til sine Medbrødre, til de lumske nedrige Gejstlige, som under Venskabs Maske spiller en Judas' Rolle — dog jeg kand næppe troe det, og omendskiønt der ere mange Formodninger dertil, og hans Navn formodentlig bliver fortiet meere end en anden Andgiver, saa tænker jeg dog, at man kan faa det at vide. Din Supskribcions Plan har jeg ikke seet, her ved min Minerva var den ikke. Et andet Selskab, som holder Maanedsskriftet, har ladet den gaae med om og diverterer dem ret hjertelig, som læser den. Paa det tredje Bind af dine Comedier prenumererer jeg altsaa paa Langreuters Vegne, som har faaet de to første bind. Rectoren, som jeg i Dag har haft Lejlighed til at bringe din Hilsen, fornøjede sig meget derover, at Du forsikrede ham om din Agtelse. Naar en Mand hades og forfølges af nedrige, saa er saadan venskabelig Deeltagende Hilsen fra en retskaffen Mand af uendelig stor Værd. Han har længe agtet dig for dine Skrifter og for den Frimodighed, som saa gandske hersker i alt, hvad Du har skrevet, og har ofte ønsket Lejlighed til at kiende Dig nærmere ..

1793 6/11.

.... I Hensigt til Dronningens, eller Marie Antoinettes Død tænker jeg ligesom Du — men hvad siger Du om alle de Deputeredes Arrest, om Gonsas Henrettelse — hvem af Partierne er det Retskafneste, eller hvilket troer Du er det. .. For den Marseiller Marsch er vi dig alle forbundne ....

1793 23/12.

.... gjerne hørte jeg, hvad du meener om de Deputeretes Henrettelse, om du er en Brisoller, om Du troer Robespierre eller ej. Du maa viide, at jeg taler meget sielden med nogen derom, siden jeg er overbeviist om, at her ere mange Lurere. I Julehellige Dage rejser min Mand og jeg til Auditeur Lang-

reuter, hvor vi agter at synge din Marseiller Marsch og drikke
Din Skaal ....

1794 29/3.

.... Leve Heyberg sig Vi alle, som sagde leve de, som tog
Toulon. Du er dig altid selv liig, bedste Heyberg, immer fri-
modig, altid en Sandheds Ven, man ærer og ynder dig ogsaa
her. Det er ikke Smiger. Her ere mange, som er overmaade in-
teresserede for Dig ....

.... den arme Rector søger man fra alle Sider at for-
haane. Ved Nye Aars Tiid hængte man et død Svin ved hans
Dør⁶⁹) om Natten og et Brev derved, hvori Svinet kaldtes Ma-
rarat⁷⁰) som igien var opstaaet og rejste herhid for at besøge
sin Ven, det var Pøbel Streger, men imidlertid er det ube-
hageligt ....

u. aar 21/12.

.... I Gaar kom Madame Bertelsen med sin Datter hjem og
havde en mundtlig Hilsen fra Dig og Din kiære Kone til mig.
Hun gav i Gaar Aftes en Andkomst Smaus, hvortil mit ganske
Huus var budet ....

Fru Kellermanns breve har givet et baade morsomt og in-
teressant billede af de politiske stemninger og modsætninger i
Haderslev paa revolutionstiden. De har vist, at der samti-
dig med de talrige socialt betonedede uroligheder i 1790erne
ogsaa fandtes en rent politisk bevægelse. Naar den synes at
have været særlig virksom i Haderslev, er det næppe en til-

⁶⁹) Denne begivenhed omtales i et brev, dateret 6. febr. 1793, fra
Schack-Rathlou til Møsting, paa følgende maade: ».... Det er en besyn-
derlig Tildragelse, som De berette mig om det ophængte døde Sviin.
Ifald Geheimeraad Bernstorff erfarer samme, som han formodentlig nok
gøre, saa mener jeg, at det vill fornye hands Opmærksomhed paa de
demokratiske sindede i Haderslev, men imidlertid er det meget vell, at
man heraf har erfaret, at de nedre Classer der i Byen og Egnen ikke
have den Tænkemaade i ....« (Møstings privatarkiv: Breve fra forskel-
lige: Schack-Rathlou, Ra.).

⁷⁰) Skal vel være den kendte franske politiker Marat, som myrdedes
14. juli 1793.

fældighed, idet der her fandtes en talrig embedsstand, og, som det foregaaende har vist, var det næsten udelukkende i disse kredse, at de demokratiske ideer fandt deres tilhængere. Mens de socialt betonedede demonstrationer kun er de første svage varsler om arbejderklassens sociale og politiske rejsning et aarhundrede senere, gaar der fra de politiske rørelser en ubrudt linje til den politiske liberalismes kamp i 1830erne og 1840erne, en kamp der væsentligst blev ført af de samme kredse, hvorfra 1790ernes jakobinere var blevet rekrutteret. Det var de borgerlige embedsmænd, der var fremtidens mænd.
